

Jačanje saradnje organa reda i drugih zainteresovanih strana u P/CVE

Autor: **Fatos Makolli**, RAN-ov spoljni ekspert

Radicalisation Awareness Network

Practitioners

Jačanje saradnje organa reda i drugih zainteresovanih strana u P/CVE

NAPOMENE

Ovaj dokument je pripremljen za Evropsku komisiju, međutim odražava isključivo stavove autora i Evropska komisija nije odgovorna za posledice koje bi proistekle iz ponovne upotrebe ovog izdanja. Više informacija o Evropskoj uniji dostupno je na internetu (<http://www.europa.eu>).

Luksemburg: Izdavačka kancelarija Evropske unije, 2023.

© Evropska unija, 2023.

Politika ponovne upotrebe dokumenata Evropske komisije sprovodi se u skladu sa Odlukom Komisije 2011/833/EU od 12. decembra 2011. godine o ponovnoj upotrebi dokumenata Komisije (SL L 330, 14. 12. 2011, str. 39). Osim ako nije navedeno drugačije, ponovna upotreba ovog dokumenta dozvoljena je u skladu sa licencom Međunarodnom licencom Creative Commons 4.0 (CC-BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). To znači da je ponovna upotreba dozvoljena pod uslovom da se navede izvor i naznače sve izmene.

Za upotrebu ili reprodukciju elemenata koji nisu u vlasništvu Evropske unije, može biti potrebno traženje dozvole direktno od odgovarajućih nosilaca prava.

Uvod

Nasilni ekstremizam je istovremeno i bezbednosno pitanje i društveni problem. Stoga, pristupi bavljenju nasilnim ekstremizmom moraju biti koncipirani tako da promovišu inkluzivnost različitih društvenih elemenata i nivoa vlasti.¹ Bavljenje uticajem bilo kog oblika ekstremizma zahteva inkluzivnost i multidisciplinarnost uz uključivanje brojnih zainteresovanih strana, ne samo pripadnika organa reda i bezbednosnih službi već i iz civilnog društva i zajednice. Zemlje Zapadnog Balkana (ZB), naročito u poslednjoj deceniji, suočavale su se i dalje se suočavaju sa pretnjama nasilnog ekstremizma i terorizma, bilo da je u pitanju etnonacionalistički ili verski motivisani ekstremizam sa tendencijom porasta desničarskog ekstremizma. Interni izveštaji i istraživanja državnih organizacija i organizacija civilnog društva (OCD), međunarodni izveštaji o ZB poput izveštaja Evropske komisije o napretku zemalja ZB, kao i državni izveštaji Stejt departmenta Sjedinjenih Država (SAD) o terorizmu prepoznaju postignut napredak i uspeh na polju sprečavanja i suzbijanja nasilnog ekstremizma (P/CVE) kao što je izrada zakona, uspostavljanje mehanizama ili uspesi organa reda.² Međutim, postignut je ograničen uspeh kada je u pitanju uspostavljanje održivog višeagencijskog pristupa P/CVE.³ Dok su zemlje ZB počele da formiraju iskustvo u korišćenju međuinstitucionalnih mehanizama u oblasti P/CVE, uključujući organe reda, segmente civilnog društva i međunarodne zainteresovane strane, intervjui koji su obavljani za potrebe ovog dokumenta pokazuju da je ovaj pristup i dalje relativno nov, budući da su opšte percepcije kreatora politike i zajednice P/CVE bile da je nasilni ekstremizam prvenstveno pitanje organa reda i bezbednosno pitanje.

Promena pristupa je naročito vidljiva u odgovoru na bavljenje fenomenom stranih terorističkih boraca (FTF) koji su putovali u Siriju i Irak. 2014. godine, uz podršku EU i SAD, sve zemlje ZB su usvojile holističkiji pristup uključujući P/CVE i obuhvatajući druge relevantne zainteresovane strane poput civilnog društva, NVO i verskih zajednica. Zahvaljujući međunarodnom fokusu na P/CVE i podršci posvećenju ovoj oblasti, zemlje ZB su kreirale namenske mehanizme i politike. Međutim, nije jasno da li ovi mehanizmi mogu da postanu potpuno operativni i dugoročno održani iz sledećih razloga:

- porast novih izazova kroz bavljenje FTF povratnicima i njihovim porodicama skreće napore sa primarne i sekundarne prevencije na fokusiranje na rehabilitaciju i reintegraciju (R&R),
- manjak koordinacije između centralnih vladinih i lokalnih zainteresovanih strana,
- manjak finansiranja, dodeljivanje resursa i zavisnost od sredstava donatora.

OCD igraju ključnu ulogu u pristupu celog društva P/CVE. Akteri OCD često su dobro pozicionirani, kredibilni i iskusni u radu sa specifičnim grupama da bi pomogli identifikovanju i bavljenju nedaćama koje čine pojedince podložnijim uticaju nasilnih ekstremističkih grupa.⁴

U zemljama ZB, povećana uključenost OCD u P/CVE počela je tokom perioda 2014-2015, prvobitno kroz podizanje svesti o rizicima od nasilnog ekstremizma i terorizma i postepenim uključivanjem u izradu političkih i strateških dokumenata, a kasnije, kroz direktno uključivanje u P/CVE i R&R.

Uključenost i uloga OCD se razlikuje od jedne do druge zemlje. Na Kosovu* postoji veća uključenost OCD u sve pristupe i aktivnosti P/CVE, uključujući kreiranje politika, izradu i implementaciju strateških dokumenata. U drugim zemljama ZB, postoji uključenost OCD u prevenciju, rehabilitaciju i reintegraciju; međutim, postoji manjak specifičnih podataka o njihovoj uključenosti u strategiju i kreiranje politika.

¹ 'Razumevanje referalnog mehanizma u sprečavanju i suzbijanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi do terorizma: Vodič za Jugozapadnu Evropu', 39, poslednji put pristupano 15. avgusta 2022, <https://www.osce.org/secretariat/418274>

² 'Balkans-Regional-Report.Pdf', 27, pristupano 31. oktobra 2022, <https://h2020connekt.eu/wp-content/uploads/2021/04/Balkans-Regional-Report.pdf>

³ Mensur Hoti, upitnik za vladine interesne strane, 30. juli 2022.

⁴ 'Uloga civilnog društva u sprečavanju i suzbijanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi do terorizma: Vodič za Jugozapadnu Evropu', 10, poslednji put pristupano 7. marta 2023, <https://www.osce.org/secretariat/400241>

* Ovaj naziv ne dovodi u pitanje stavove o statusu i u skladu je sa Rezolucijom SB UN 1244 i mišljenjem MSP o proglašenju nezavisnosti Kosova.

Postoji potreba za većim angažovanjem OCD u svim procesima P/CVE, počevši od strategije i kreiranja politika, prevencije, intervencije, rehabilitacije i reintegracije. Da bi se postigao celodruštveni pristup, vlade zemalja ZB bi trebalo da kreiraju okruženje koje omogućava uključenost OCD kroz njihovo uključivanje u sve procese, izgradnju poverenja i partnerstva, kao i podizanje kapaciteta.

Ovaj dokument nastoji da usmeri pažnju na izazove i prepreke koje se nalaze na putu multidisciplinarnog rada kod bavljenja P/CVE. Identifikovaće lekcije iz prošlosti i dobre prakse koje se mogu dodatno istražiti, unaprediti i prilagoditi trenutnom kontekstu ZB. Dalje, biće identifikovane oblasti u kojima bi saradnja organa reda/bezbednosti i drugih relevantnih aktera trebalo da se ojača, u sekundarnoj kao i u tercijarnoj bezbednosti. Dokument će prikazati modele saradnje organa reda/bezbednosnog sektora i drugih relevantnih aktera zemalja EU i načine kako bi se ti modeli mogli prilagoditi uzimajući u obzir zakonodavstvo na snazi na ZB.

U finalnom delu, biće date preporuke o tome kako saradnja između aktera može da se ojača unutar multidisciplinarnih timova uz poseban naglasak na odnos između zvaničnika organa reda/bezbednosti i drugih relevantnih aktera u P/CVE. Korišćena metodologija obuhvata primarne izvore korišćenjem upitnika i zvaničnih dokumenata kao i istraživanje postojeće literature na polju P/CVE, naročito RAN dokumenata i poređenje postojećih državnih modela u sveobuhvatnom pristupu P/CVE.

Sagledavanje izazova, potreba i naučenih lekcija iz saradnje bezbednosnih aktera i drugih zainteresovanih strana u oblasti P/CVE

Sve zemlje ZB suočavaju se sa nekim oblikom nasilnog ekstremizma, bilo da je u pitanju (nasilni) desničarski ekstremizam, levičarski ekstremizam ili islamistički ekstremizam, koji izaziva institucije i uopšteno društvenu koheziju u zemljama ZB.⁵ Iskustva bavljenja različitim ideologijama prisutnim u regionu se razlikuju i primarno su povezana sa FTF, budući da su zemlje ZB razvile mnoštvo programa i politika P/CVE na polju R&R FTF i njihovih porodica.⁶ Međutim, uprkos napretku prepoznatom u izveštajima međunarodnih institucija, deluje da su naponi ZB ograničeni i da još uvek ne postoji održivost multidisciplinarnih pristupnih mehanizama u P/CVE.⁷

Koordinacija između centralne i lokalnih vlasti još uvek predstavlja izazov, usled manjka lokalnih kapaciteta u P/CVE. Takođe, uključenost segmenata civilnog društva i kreiranje vlasništva civilnog društva nad procesima predstavlja izazov usled manjka lokalnih resursa. Većina međunarodnih grantova su usmereni/posvećeni podršci naporima R&R, pre nego primarnoj i sekundarnoj prevenciji nasilnog ekstremizma. Takođe, prilikom rada u domenu P/CVE, OCD se susreću sa otporom u pogledu razmene informacija iz bezbednosnog sektora, percepiranog dominantnog igrača u P/CVE.⁸ Izostanak ove međusektorske saradnje se najviše vezuje za odsustvo formalnih regulatornih mehanizama i mehanizama politika koji podržavaju i regulišu razmenu informacija. Štaviše, razlika u organizacionoj kulturi i ciljevima među zainteresovanim stranama predstavlja izazov za formiranje efektivnog multidisciplinarnog pristupa.⁹

Ipak, pojedine zemlje ZB su uspele da koordinišu akcije i kreiraju tela između policijskih/bezbednosnih agencija i drugih relevantnih zainteresovanih strana koje imaju ulogu u P/CVE.¹⁰ U sledećem odeljku, ukratko

⁵ 'Paket proširenja 2021', Tekst, Evropska komisija - Evropska komisija, pristupano 31. oktobra 2022, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5275

⁶ 'Paket proširenja 2021'

⁷ 'Paket proširenja 2021'

⁸ Eric Rosand i Eric Manton, 'Lekcije naučene iz sprečavanja i suzbijanja nasilnog ekstremizma na Zapadnom Balkanu' 41 (2021): 3, https://www.gcerf.org/wp-content/uploads/2021/05/rosand_and_manton_newsbrief.pdf

⁹ Luan Keka, upitnik za vladine interesne strane, 21. jun 2022.

¹⁰ Keka.

se opisuju postojeći mehanizmi u odabranim zemljama ZB, i predstavljaju se njihovi strateški dokumenti i programi, kao i potrebe i naučene lekcije.

a) Institucionalna postavka i pravni okvir zemalja ZB

Sve zemlje ZB su usvojile zajedničko zakonodavstvo na polju sprečavanja i suzbijanja terorizma i generalno se smatraju u potpunosti ili blisko usklađenim sa pravom EU, uključujući definisanje i sankcionisanje svih oblika terorizma.

Gotovo sve zemlje ZB su se bavile pitanjem sprečavanja i borbe protiv terorizma kroz nacionalne strategije protiv terorizma. Međutim, uključenost građana zemalja ZB u zoni sukoba, uglavnom unutar terorističkih organizacija, kao i širenje ekstremističkih narativa i ideologija, identifikovali su potrebu za jačanjem napora P/CVE, pridavanjem pažnje identifikovanim problemima i pretnjama kroz strateške dokumente i planiranje nacionalnih zakona.

Prva nastojanja da se izrade strateška dokumenta P/CVE u većini zemalja ZB datiraju uglavnom iz 2015. Međutim, u poslednjih nekoliko godina, u skladu sa novim trendovima, izazovima i pretnjama postoji zajedničko razumevanje inkluzije P/CVE u okviru Nacionalnih strategija za borbu protiv terorizma, kao što je slučaj u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Kosovu i Severnoj Makedoniji. Međutim, iz različitih razloga, pojedine zemlje ZB suočavaju se sa izazovima u postizanju svojih ciljeva, izuzev Albanije, koja je već odobrila Međusektorsku strategiju protiv terorizma 2021-2025, i njen Akcioni plan 2021-2023, koji se zasniva na četiri glavna stuba, prevenciji, zaštiti, gonjenju i odgovoru na terorizam, na osnovu Strategije EU protiv terorizma. Nova strategija Bosne i Hercegovine protiv terorizma (CT)/P/CVE (2021-2026) odobrena je u oktobru 2022. Trenutno, akcione planove izrađuju institucije na nivou Federacije (Federacija Bosne i Hercegovine, Republika Srpska i Distrikt Brčko). Međutim, Evropska komisija preporučuje da bi novu strategiju trebalo usvojiti u skladu sa politikom EU i da se poseban značaj da P/CVE, pokrivajući sve oblike radikalizacije i nasilnog ekstremizma (politički, etnonacionalistički i verski) i njihovim bavljenjem i kroz terenski rad na P/CVE.¹¹ Na osnovu intervjuja obavljenih sa lokalnim ekspertima, ove su preporuke uzete u obzir, i štaviše, uloga OCD biće bliže objašnjena u pratećim dokumentima (akcioni planovi).¹² Kosovo je, u toku 2022. godine, nakon evaluacije do tada preduzetih mera, kao i na osnovu procene situacije i novih pretnji od nasilnog ekstremizma i terorizma, izradilo novu strategiju protiv terorizma 2023-2028, koja je objavljena na zvaničnoj internet stranici Ministarstva unutrašnjih poslova (MIA)¹³ u julu 2023.¹⁴

Srbija tek treba da izradi novu nacionalnu strategiju koja će zameniti nacionalnu strategiju za sprečavanje i borbu protiv terorizma (2017-2021). Međutim, regularni mehanizmi za praćenje i izveštavanje što se tiče implementacije strategije nisu bili funkcionalni na osnovu izveštaja Evropske komisije za Srbiju za 2022. godinu.¹⁵

Severna Makedonija je, poput drugih zemalja ZB, usvojila nacionalne strategije za borbu protiv terorizma (2018-2022) i za suzbijanje nasilnog ekstremizma (2018-2022) sa povezanim akcionim planovima.

Crna Gora je usvojila svoju prvu Strategiju za suzbijanje nasilnog ekstremizma za 2016-2018 godinu i izradila je novu Strategiju za suzbijanje nasilnog ekstremizma 2020-2024 u oktobru 2022.

Sva strateška dokumenta i nacrti dokumenata zemalja ZB u procesu odobrenja za P/CVE čine osnovu za bavljenje izazovima i pretnjama kroz sveobuhvatni pristup, na osnovu važne uloge koju sve institucije imaju

¹¹ Generalni direktorat za susedstvo i pregovore o proširenju, 'Izveštaj za Bosnu i Hercegovinu 2021', 38-39, pristupano 10. avgusta 2022, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bosnia-and-herzegovina-report-2021_en

¹² Dr Vlado Azinovic, upitnik za ekspertske interesne strane, 1. avgust 2022.

¹³ 'Strateški dokumenti MIAPA', pristupano 1. avgusta 2023, <https://mpb.rks-gov.net/f/39/Strategic-documents>

¹⁴ Rebeka Qena, upitnik za OCD interesne strane, 28. juli 2022.

¹⁵ 'Izveštaj za Srbiju 2022', pristupano 31. jula 2023, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2022_en

na centralnom nivou, ali i na lokalnom nivou, naglašavajući saradnju sa civilnim društvom i njegovu nezamenjivu ulogu.

b) Mehanizmi CT i P/CVE uspostavljeni u zemljama ZB

Gotovo sve zemlje ZB su uspostavile i pokrenule mehanizme koordinacije na polju CT i P/CVE, koji obuhvataju bezbednosne agencije i organe reda i ustanove na centralnom i lokalnom nivou kao što su obrazovne ustanove, socijalne službe, zdravstvene službe, civilno društvo, OCD i privatni sektor.

U zemljama ZB, vodeći akter u CT su uglavnom organi reda (policija), koje podržavaju drugi bezbednosni akteri, uključujući državne bezbednosne agencije. Uloga organa reda u mehanizmima P/CVE je usmerena uglavnom na rad policije u zajednici.

Svi državni modeli zemalja ZB definišu sveobuhvatni pristup pretnjama od terorizma i nasilnog ekstremizma. Štaviše, većina zemalja ZB su prigrlile celodruštveni pristup P/CVE.

Celodruštveni pristup

Pristup P/CVE koji predviđa ulogu aktera civilnog društva i nevladinih aktera, kao i relevantnih vladinih aktera iz različitih sektora, u sprečavanju nasilnog ekstremizma (OEBS).¹⁶

Zemlje ZB su uspostavile specifične mehanizme koordinacije za pitanja koja se tiču P/CVE, koja se razlikuju u pogledu njihovog položaja i hijerarhije od jedne do druge zemlje, ali su dosta slična u smislu njihovih misija i posvećenosti. Dok su u Albaniji i Severnoj Makedoniji kreirani zasebni entiteti, na Kosovu i u Srbiji su ovi mehanizmi locirani u okviru Ministarstava unutrašnjih poslova, dok je u Bosni i Hercegovini ovaj mehanizam lociran unutar Ministarstva sigurnosti.

Albanija

Albanija je osnovala Centar za borbu protiv nasilnog ekstremizma (CVE Centar), koji je odgovoran za izgradnju kapaciteta, koordinaciju aktivnosti CVE širom vladinih institucija i nadgledanje implementacije nacionalne strategije CVE.¹⁷ CVE Centar za koordinaciju u Albaniji je takođe angažovan zajedno sa institucijama na lokalnom vladinom nivou na podizanju svesti o P/CVE i evaluaciji rada od strane interesnih strana u relevantnim opštinama Lokalnih saveta za bezbednost (LSC). Ovi LSC se sastoje od praktičara na prvim linijama, poput nastavnika, psihologa, sociologa i policajaca koji rade u zajednicama, i verskih zajednica. Uključivanje CVE Centra za koordinaciju obuhvata i osoblje u zatvorima i osoblje uključeno u uslovni otpust.¹⁸ Vredi napomenuti da se saradnja između organa reda/bezbednosti i drugih zainteresovanih strana uglavnom odvija oko R&R sa FTF i njihovim porodicama koje se vraćaju iz Sirije.¹⁹

Bosna i Hercegovina

Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine je glavna nadležna vladina institucija koja se bavi P/CVE na nacionalnom nivou i ima namensku kancelariju za saradnju sa drugim akterima na tom polju. Kao i u drugim

¹⁶ 'Celodruštveni pristup sprečavanju i suzbijanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode do terorizma',⁷, pristupano 3. februara 2023, https://www.osce.org/files/f/documents/a/7/444340_0.pdf

¹⁷ Generalni direktorat za susedstvo i pregovore o proširenju, 'Izveštaj za Albaniju 2021', 43,44, pristupano 12. avgusta 2022, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/albania-report-2021_en

¹⁸ Generalni direktorat za susedstvo i pregovore o proširenju, 'Izveštaj za Albaniju 2021', 43,44.

¹⁹ Generalni direktorat za susedstvo i pregovore o proširenju, 'Izveštaj za Albaniju 2021', 43,44.

zemljama ZB, različite međunarodne organizacije podržavaju i implementiraju različite programe na polju P/CVE, kao što je izgradnja kapaciteta, podizanje svesti, deradikalizacija, repatrijacija i rehabilitacija.

U smislu uključenih zainteresovanih strana, širok opseg institucija aktivan je u suzbijanju terorizma i nasilnog ekstremizma i bavljenju FTF povratnicima i njihovim porodicama.

Projekat 'Institucionalno jačanje: Uspostavljanje Formalnog referalnog mehanizma za sprečavanje nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini'²⁰ Međunarodne organizacije za migracije (IOM) predviđa rad sa porodicama, medijima, centrima za zapošljavanje, lokalnim gradonačelnicima, policijom, islamskom zajednicom i mladima. Svrha jeste uspostavljanje pristupa referalnog mehanizma za identifikovanje rizičnih pojedinaca i rano i odgovarajuće reagovanje.²¹ Postoji i saradnja između međunarodnih i lokalnih OCD na implementaciji različitih projekata za P/CVE i koordinaciji napora među interesnim stranama.

Kosovo

Vlada Kosova je imenovala Ministra spoljnjih poslova za Nacionalnog koordinatora za sprečavanje nasilnog ekstremizma i borbu protiv terorizma, koji nadgleda i koordiniše među-institucionalne napore u P/CVE.²²

Takođe, mnogi drugi akteri uključeni su i koordinisali su aktivnostima u tom smeru. Vredi napomenuti da su druge zainteresovane strane civilno društvo, lokalni i međunarodni eksperti, vladine i nevladine organizacije (NVO), i Islamska zajednica Kosova (BIK). OCD na Kosovu nesumnjivo predstavlja jednu od najvažnijih zainteresovanih strana u podizanju svesti, deradikalizaciji i P/CVE. Međunarodna zajednica uglavnom ima savetodavnu i ulogu izgradnje kapaciteta, i trebalo bi podvući da većina finansijskih sredstava za lokalne OCD u sprečavanju radikalizma i nasilnog ekstremizma dolazi od njih.²³

Uz postojeće strategije, prihvaćen je celodruštveni pristup P/CVE i data je veća odgovornost lokalnim akterima. U tom kontekstu, lokalni nivo se sastoji od Opštinskih saveta za bezbednost (MSC) koje vode gradonačelnici uz učešće predstavnika lokalne skupštine, bezbednosnih institucija, etničkih i verskih predstavnika, OCD, lokalnih medija i preduzeća. Osim toga, u 2016. godini, prvi Referalni mehanizam za P/CVE je kreiran kao pilot projekat u jednoj opštini, koji se pokazao uspešnim i očekuje se da će biti repliciran u tri druge opštine.²⁴

Za razliku od drugih zemalja, saradnja i koordinacija aktivnosti između organa reda/bezbednosti i drugih zainteresovanih strana u P/CVE na Kosovu se uglavnom odvija kroz Odeljenje za sprečavanje i reintegraciju radikalizovanih lica (DPRRP). Mehanizam je kreiran 2017. godine u MIA i njegov primarni zadatak jeste međusektorska koordinacija aktivnosti reintegracije za puštene zatvorenike (optužene za terorizam) na nivou države. Zvaničnici koji učestvuju su iz MIA, Kosovske policije (KP), Ministarstva pravde, Ministarstva za rad i socijalno staranje, Probacione službe Kosova (KPS), Kosovske popravne službe (KCS), opštine i drugih interesnih strana.²⁵ Ova saradnja u poslednjih nekoliko godina se odvijala kroz repatrijaciju FTF i njihovih porodica kao i kroz proces reintegracije, rehabilitacije i resocijalizacije. Kao izazov ostaje nedostatak strukturne procene rizika od strane pojedinih važnih aktera, uključujući KCS, KPS i MIA, koja je potrebna da bi se odgovorilo na potrebe i rizike koje predstavljaju povratnici i repatrirani građani.²⁶ Uprkos ovim akterima,

²⁰ Damir Kapidži, 'BOSNA I HERCEGOVINA', 9, pristupano 12. avgusta 2022, https://h2020connekt.eu/wp-content/uploads/2021/01/Bosnia_CONNEKT_Approaches_to_extremism.pdf.

²¹ Kapidži, 9.

²² Generalni direktorat za susedstvo i pregovore o proširenju, 'Izveštaj za Kosovo 2021', 19. novembar 2021, 44, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/kosovo-report-2021_en.

²³ Lulzim Peci i Agon, 'Kosovo - Makro-pokretači radikalizacije i nasilnog ekstremizma', *Connekt* (blog), 5, pristupano 4. avgusta 2022, <https://h2020connekt.eu/publications/mapping-the-drivers-of-radicalisation-in-the-light-of-state-dynamics-in-kosovo/>.

²⁴ Lulzim Peci and Agon, 5.

²⁵ Qena, upitnik za OCD zainteresovane strane.

²⁶ Ardit Orana i Skender Perteshi, 'Razdruživanje, rehabilitacija i reintegracija stranih terorističkih boraca', 10, pristupano 12. avgusta 2022, <https://qkss.org/en/publikimet/disengagement-rehabilitation-reintegration-foreign-terrorist-fighters>

KP i obaveštajne službe su primetile da su korišćeni postojeći modeli, poput VERA2 i ERG22, da bi se procenio nivo pretnji od FTF.²⁷

Severna Makedonija

Severna Makedonija ima Nacionalnu komisiju za suzbijanje nasilnog ekstremizma i suzbijanje terorizma (NCCVECT), čiji je predsedavajući Nacionalni koordinator za CT i CVE. Unutar Komisije su predstavljene ključne institucije koje su nadležne za CT i nasilni ekstremizam kao što su predstavnici svih ministarstava, policije i obaveštajne zajednice.²⁸ Ovo telo je odgovorno za koordinaciju međuinstitucionalne saradnje na nacionalnom i lokalnom nivou. U praksi, NCCVECT je sproveo aktivnosti podizanja svesti u vezi sa nacionalnim akcionim planom za CVE kako bi se osnažio kapacitet za implementaciju.²⁹

Srbija

Glavna nadležna institucija za implementaciju strategije za sprečavanje i suzbijanje terorizma u Srbiji jeste Ministarstvo unutrašnjih poslova, dok su druge relevantne zainteresovane strane obaveštajna služba, relevantna ministarstva, zainteresovane strane iz privatnog sektora i civilno društvo.³⁰ U strategiji protiv terorizma 2017-2021, Srbija podvlači uključenost OCD kao saradnika a nekada i kao partnera u sprečavanju nasilnog ekstremizma. Međutim, iz istraživanja Helsinškog komiteta za ljudska prava u Srbiji, nivo nepoverenja bezbednosnih aktera u OCD predstavlja izazov.³¹ Uprkos tome, postoje naponi na lokalnom nivou da se pažnja usmeri na P/CVE, kao što je slučaj sa DamaD centrom u Novom Pazaru-Srbiji koji je ponudio i podržao kreiranje referalnog mehanizma koji spaja različite lokalne aktere (npr. policiju, tužioce, škole, sportske klubove, verske ustanove, medije, OCD).³²

Kao što je i u slučaju Albanije i Bosne i Hercegovine, u poslednjih nekoliko godina se odvija intenzivnija saradnja policije/bezbednosnih snaga i drugih zainteresovanih strana po pitanju repatrijacije, reintegracije i rehabilitacije povratnika iz Sirije.³³

c) Multiagencijski i multidisciplinarni pristupi na ZB

Zemlje ZB prepoznaju potrebu za sveobuhvatnim pristupom P/CVE. Da bi efikasno pružali usluge u okviru P/CVE i pojačali saradnju između svih zainteresovanih strana, zemlje ZB usvajaju multiagencijski/multidisciplinarni pristup koji je ključan za sprovođenje preventivnih mera za zaštitu građana od izlaganja ekstremnim ideologijama.

U narednim pasusima, biće predstavljeni modeli referalnih mehanizama koji se razvijaju u zemljama ZB u kojima se odvija saradnja i uključenost organa reda/bezbednosnih agencija sa drugim zainteresovanim stranama.

Kosovo je među prvim državama na ZB koje su pokrenule referalni mehanizam 2016. godine u jednoj od opština pogođenih ekstremizmom. Ovaj referalni mehanizam u opštini Gnjlane usvaja multidisciplinarni i holistički pristup angažovanju zajednice i radu policije koji je usmeren na zajednicu koji obuhvata sve sektore društva. Referalni mehanizam koristi postojeću saradnju između lokalnih vlasti, policije, i lokalne zajednice

²⁷ Ardit Orana i Skender Perteshi, 10.

²⁸ Generalni direktorat za susedstvo i pregovore o proširenju, 'Izveštaj za Severnu Makedoniju 2021', 40, pristupano 16. avgusta 2022, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/north-macedonia-report-2021_en.

²⁹ 'Severna Makedonija', *Stejt Department Sjedinjenih Država* (blog), pristupano 16. avgusta 2022, <https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2020/north-macedonia/>

³⁰ 'Uspon desnice: slučaj Srbija – Ekstremizam, terorizam, strani borci', *helsinški odbor za ljudska prava u srbiji*, 2022, 56,57, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Uspon%20desnice%20-%20slucaj%20Srbija.pdf>

³¹ 'Uspon desnice: slučaj Srbija – Ekstremizam, terorizam, strani borci', 46.

³² 'Referalni-Mehanizam-Za-Prevenciju-i-Suzbijanje-Ekstremizma-i-Radikalizma.Pdf', accessed 1 November 2022, <https://www.kcdamad.org/wp-content/uploads/2019/09/Referalni-mehanizam-za-prevenciju-i-suzbijanje-ekstremizma-i-radikalizma.pdf>

³³ Azinovic, upitnik za ekspertske zainteresovane strane.

da prihvati preporuke pojedinaca koji su u riziku da budu uvučeni u nasilni ekstremizam, da proceni prirodu i obim tog rizika, i da razvije najprikladniju podršku za obuhvaćene pojedince. Međutim, referalni mehanizam u Gnjilanu služi za ranu identifikaciju pojedinaca koji su u riziku od ili su podložni radikalizmu da spreče radikalizaciju pojedinaca u društvu. Stoga, ne obuhvata tercijarne procese resocijalizacije i reintegracije. Članovi referalnih mehanizama su predstavnici lokalnog nivoa koji imaju bliski kontakt sa zajednicom u svakodnevnom životu, poput opštinskih zvaničnika, KP, KCS, sektora za obrazovanje, škola, sektora za socijalne službe, verskih zajednica, psihologa i saveta roditelja, dok su eksterni partneri sa kojima referalni mehanizmi saraduju u bavljenju slučajevima NVO, druge izvršne institucije, forumi za bezbednost zajednice, predstavnici medija i organizacije mladih.³⁴

Referalni mehanizam ima pet glavnih nadležnosti i, uvek u skladu sa principima poverljivosti i zaštite podataka:

1. rana identifikacija pojedinaca u riziku,
2. procena prirode rizika i utvrđivanje mera delovanja u vidu paketa podrške,
3. implementacija paketa podrške (mere delovanja),
4. obezbeđivanje odgovarajućih saveta i podrške za dotično lice,
5. procena efektivnosti implementacije paketa.

Proces referalnog mehanizma:

- Referalni proces uključuje fazu identifikovanja lica koja su podložna radikalizmu, što rade različiti akteri u društvu, koji su prošli prethodnu obuku, naročito za identifikovanje indikatora rizika i ranjivosti, kao što su policija, članovi porodice, kolege, školski nastavnici ili psiholozi, lekar u domu zdravlja u tom kraju ili opštini, predstavnici verskih entiteta i sportski treneri.³⁵
- Na kraju identifikacione faze, počinje faza pregledanja slučaja, kada članovi referalnog mehanizma prikupljaju informacije o podložnosti osobe radikalizmu, uključujući procenu potreba pojedinca, kao i procenu rizika.
- Sledeća faza uključuje preporuku za podršku, kada se vrši procena pružanja podrške, na osnovu identifikacije potreba pojedinca, procene rizika, i utvrđivanja potrebe za podrškom. U toku ove faze, članovi referalnog mehanizma odlučuju većinskim glasom da li da nastave sa pružanjem podrške ako je osoba izložena riziku. U slučaju da se proceni da upućena osoba nije podložna radikalizmu, ili da se njome bavi neka druga institucija, članovi referalnog mehanizma mogu odlučiti da ne nastave sa pružanjem paketa podrške. U slučajevima kada se odluči na pružanje podrške, članovi referalnog mehanizma, na osnovu procene potreba, ispituju i definišu paket podrške (Definicija paketa podrške) koji će se ponuditi dotičnoj osobi, koji može obuhvatati socijalnu pomoć, profesionalnu obuku, psihološko savetovanje, itd.
- U slučaju dizajniranja odgovarajućeg paketa podrške, upućenoj osobi se nudi taj paket (Isporuka paketa podrške). Nakon toga, prati se napredak, i procenjuje se ranjivost da bi se utvrdilo da li je paket pružio odgovarajuću podršku i osoba može da izađe iz mehanizma (Izlazak) ili paket nije bio uspešan i ova osoba mora još jednom da prođe proces upućivanja (Povratak) ili da bude dalje upućena na druge institucije. U slučajevima kada postoji visok nivo rizika, osoba će biti upućena na policiju na dalji postupak.

Referalni mehanizam na Kosovu se smatra uspešnim pilot modelom za bavljenje P/CVE i bio je planiran za uspostavljanje u drugim opštinama koje su pogođene radikalizacijom i ekstremizmom. Međutim, sa trendom porasta broja FTF povratnika i njihovih porodica, i potrebom za uspostavljanjem i jačanjem Odeljenja za sprečavanje i reintegraciju unutar MIA, fokus je usmeren na centralni nivo, stoga referalni mehanizam nije mogao da se proširi na druge opštine.³⁶ Prema lokalnom ekspertu gđinu Mensuru Hotiju, plan je da se proširi

³⁴ Intervju sa Luan Keka.

³⁵ Luan Keka, upitnik za vladine interesne strane.

³⁶ Intervju sa Luan Keka.

na druge opštine i usvoji isti referalni mehanizam kao u 'Channell' modelu Ujedinjenog Kraljevstva (UK) koji se pokreće kroz opštinu Hani i Elezit.

Uspostavljanjem referalnog mehanizma, postignuta je uključenost lokalnog nivoa i multidisciplinarni pristup identifikaciji potreba i implementaciji programa za zaštitu ranjivih pojedinaca od uticaja ekstremističkih ideologija. Referalni mehanizam Gnjilana je omogućio saradnju, koordinaciju, i pravu komunikaciju između svih institucija na lokalnom nivou, BIK, i naročito obrazovnim ustanovama, koje imaju povećanu komunikaciju sa roditeljima u bavljenju njihovim problemima i koordinacijom aktivnosti. Uprkos postignutim rezultatima, prema onima koji su uključeni u upravljanje programom, od 2018. godine mehanizam je tretirao 10 slučajeva, od kojih su gotovo svi izbegli dalju radikalizaciju pojedinaca.³⁷ Referalni mehanizam se suočava sa izazovima, kao što su manjak sredstava koja su namenjena implementaciji programa prevencije, kao i manjak iskustva svih aktera unutar referalnog mehanizma. Prema godišnjem izveštaju za 2022, sedam slučajeva maloletnika koji su pokazali znakove radikalizacije tretirano je te godine.³⁸

Referalni mehanizam Gnjilana se fokusira samo na identifikovanje pojedinaca koji su podložni ekstremističkim ideologijama i radikalizmu, dok je povratak stranih boraca i njihovih porodica iz zone sukoba povećao potrebu za razvijanjem programa na polju reintegracije i resocijalizacije, kao i uključenost lokalnih OCD.

Trenutno je otpočeo transfer odgovornosti sa DPRRP na lokalnom nivou. Kao rezultat tog procesa, implementacija referalnog mehanizma je počela u opštini Hani i Elezit (očekuje se da uskoro započne proširenje na druge opštine), na osnovu Channel Modela UK, koji će biti razrađen u nastavku dokumenta. Unutar ovog mehanizma, obuhvaćeni su relevantni akteri sa lokalnog nivoa, poput onih iz zdravstva, psihološke podrške, socijalnih i obrazovnih službi, policije, itd.³⁹ Nakon serije studijskih putovanja u UK iz centralnih i lokalnih kosovskih timova hitnih službi koji su uključeni u P/CVE koji su učili o modelu i prošli obuku UK eksperata na Kosovu, na osnovu sličnosti koje kosovska policija u svom pristupu policijskom radu u zajednici ima sa modelom iz UK, i podrške koju nudi vlada UK, doneta je odluka da se započne sa implementacijom Channel modela.

Uloga referalnog mehanizma biće da pruži podršku i zaštiti osobe koje su u riziku ili su podložne nasilnom ekstremizmu i terorizmu.

Za razliku od UK Channel modela, koji je uglavnom usmeren na ranjive osobe i one koje su u riziku od uticaja ekstremističkih ideologija, mehanizam u Haniju i Elezitu je takođe uključen u resocijalizaciju i reintegraciju povratnika iz zona sukoba, kao i osoba koje su izašle iz zatvora nakon što su osuđeni za krivična dela terorizma.⁴⁰

Channel model UK

Channel je dobrovoljni, poverljivi program koji štiti osobe identifikovane kao ranjive od uvlačenja u terorizam. U pitanju je multiagencijski proces, koji obuhvata socijalne radnike, škole, više škole i fakultete, službe za maloletničku delinkvenciju, službe za decu i odrasle, organizacije lokalne zaštite, menadžere zaštite lokalnih vlasti (odraslih i/ili dece), usluge rane pomoći lokalnih vlasti, Graničnu policiju za migracije (sprovođenje migracione politike, UK vize i migracije) Ministarstvo unutrašnjih poslova, stambene, zatvorske i probacione službe.⁴¹

³⁷ 'Razumevanje referalnog mehanizma u sprečavanju i suzbijanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi do terorizma', 103, pristupano 7. marta 2023, <https://www.osce.org/files/f/documents/7/4/418274.pdf>

³⁸ Mensur Hoti, upitnik za vladine zainteresovane strane, 4. avgust 2023.

³⁹ Hoti, upitnik za vladine zainteresovane strane, 30. juli 2022.

⁴⁰ Hoti.

⁴¹ 'Channel Vodič kroz dužnosti: Zaštita ljudi koji su podložni uvlačenju u terorizam', 7, pristupano 24. avgusta 2022, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/964567/6.6271_HO_HMG_Channel_Duty_Guidance_v14_Web.pdf

Channel odgovornosti i ciljevi su:

- identifikovanje pojedinaca u riziku,
- procena prirode i obima tog rizika,
- razvijanje najprikladnijeg plana podrške za obuhvaćenog pojedinca.

Uloga policije u Channel je uglavnom usmerena na procenu rizika i upravljanje rizikom, koja bi trebalo da se izvrši uz istovremenu procenu potreba subjekta. Takođe, policija, uzimajući u obzir prirodu njihovog posla, služi kao referalna adresa za slučajeve.

Severna Makedonija je, od 2019, počela da primenjuje referalni mehanizam pod nazivom 'Passage4prevent', multiagencijski mehanizam koji je odgovoran za upućivanje pojedinaca koji su u riziku od radikalizacije koja može dovesti do nasilnog ekstremizma. Ovaj referalni mehanizam je razvijen u okviru projekta 'Edukuj radi sprečavanja - osnaživanje školskih radnika na prvim linijama i roditelja za izgradnju otpornosti mladih nasilnom ekstremizmu', implementiranog od strane Centra za istraživanja i kreiranje politike u partnerstvu sa CED i NEXUS, finansirano od strane EU unutar STRIVE globalnog programa kojim upravlja Hedayah centar izvrsnosti za suzbijanje nasilnog ekstremizma.⁴²

Ovo je model referalnog mehanizma koji je utemeljen na nivou zajednice i predviđa multiagencijsku strukturu koja omogućava procenu rizika i podršku pojedincu iz različitih perspektiva: psihološke, obrazovne, socijalne, zdravstvene, kulturne i verske. Passage4prevent ne obuhvata kreiranje specijalnog mehanizma već samo predstavlja nadogradnju postojećeg mehanizma na lokalnom nivou koji je namenjen drugim pitanjima, kao što je mehanizam protiv nasilja u porodici, sa jedinstvenom referencom: policija nema direktan pristup onima koji su upućeni, budući da se ekstremizam smatra pred-krivičnom fazom.⁴³

U okviru grantova Globalnog fonda za angažovanje i otpornost zajednice (GCERF) za izgradnju kapaciteta, i pomoć za FTF povratnike i njihove porodice (psihosocijalna podrška i razvijanje veština), konzorcijum OCD Severne Makedonije je uključen u različite aktivnosti u P/CVE i R&R.⁴⁴ Primer OCD je i NEXUS koji je uključen u aktivnosti poput izrade dokumenata na sledeći način:

- praćenje i evaluacija postojećih strategija i akcionih planova;
- aktivni doprinos izradi novih nacionalnih strategija za CVE i CT i njihovih akcionih planova,
- organizacija dešavanja u zajednici unutar određenih opština, u kojima žive FTF povratnici i njihove porodice, na različite teme, kao što su različiti oblici nasilja, osnovna dečija prava, prava na R&R ranjivih kategorija, i podizanje svesti u zajednici za reintegraciju bivših nasilnih ekstremističkih prestupnika i njihovih porodica;
- priprema i izrada kompletnog seta dokumenata, za one na prvim linijama, u skladu sa Nacionalnim planom za R&R i uz konsultaciju sa Nacionalnom komisijom i lokalnim multidisciplinarnim timovima:
 - upitnik za procenu stepena radikalizacije pojedinca koji je deo procesa R&R,
 - standardni operativni protokol za rad sa povratnicima i njihovim porodicama,
 - priručnik simbola koji navode na ranu radikalizaciju u zajednici,
 - standardizovan model za pristup rehabilitaciji, resocijalizaciji i reintegraciji boraca koji se vraćaju sa inostranih bojnih polja i njihovih porodica,
 - standardizovan model pristupa CVE,
 - Priručnik 1: Radikalizam i radikalizacija: osnovni termini i karakteristike fenomena,
 - Priručnik 2: Sprečavanje radikalizacije,

⁴² 'Passage4Prevent-Prelom-Ang.Pdf', 5, pristupano 16. avgusta 2022, <http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2019/07/Passage4Prevent-prelom-ang.pdf>

⁴³ 'Passage4Prevent-Prelom-Ang.Pdf', 18.

⁴⁴ 'Severna Makedonija', GCERF (blog), 5. januar 2022, <https://www.gcerf.org/north-macedonia/>.

- Priručnik 3: Rehabilitacija od nasilnog ekstremizma i radikalizacije.

Ova dokumenta nisu javno dostupna i samo su za internu upotrebu Nacionalne komisije⁴⁵ za CVE i CT, kao i za sve one nacionalne institucije i tela koja rade na tom pitanju.⁴⁶

Srbija je, od 2018, počela da implementira multiagencijski referalni mehanizam na lokalnom nivou (opština Novi Pazar). Referalni mehanizam za sprečavanje i kontrolu radikalizma i nasilnog ekstremizma je kompletan okvir za institucionalno delovanje i unapređenje saradnje između različitih društvenih aktera u Novom Pazaru (institucije i službe, tela, lokalne vlade, verske zajednice, NVO, mediji i drugi), na osnovu postojećih mandata i odgovornosti. Svrha referalnog mehanizma je preventivni/proaktivni rad na sprečavanju i eliminisanju rizika i pomaganju i pružanju podrške deci i mladima kada su izloženi riziku od radikalizacije, reaktivni/interventni rad na ranom prepoznavanju mogućih veza sa ekstremizmom i radikalizmom, i efektivan odgovor pre krivičnog dela.

Glavni cilj referalnog mehanizma jeste da:

- obezbedi poštovanje ljudskih prava dece/mladih koji su u riziku ili povezani sa ekstremizmom i radikalizmom, pruži efikasan način pružanja usluga u okviru svake institucije;
- omogućiti upućivanje/upućivanje na druge pružaoce usluga, kad god je to u najboljem interesu deteta/mlade osobe, i upućivanje na gradsko koordinaciono telo, ako je sistem službe u nemogućnosti da samostalno obradi slučaj;
- sinhronizuje napore za unapređenje lokalne politike i procedure u vezi širokog opsega izazova, rizika i pretnji ljudskoj bezbednosti i socijalnoj bezbednosti u lokalnoj zajednici;
- prikuplja podatke o pružanim uslugama i identifikuje potrebe za unapređenjem sistema kreiranja javnih politika koje su povezane sa ekstremizmom i radikalizmom.⁴⁷

Relevantni akteri koji učestvuju u referalnom mehanizmu su podeljeni u dve glavne grupe: **Primarni akteri** su institucije/organizacije koje rade direktno sa ili upoznaju decu i mlade ljude i svakodnevno pružaju različite vrste usluga kroz svoje mandate. Svi primarni akteri mogu da budu prva tačka kontakta - ulazna tačka u sistem pružanja usluga (policija u zajednici, škole, verske zajednice, centri za socijalni rad, sportska udruženja, zdravstvene ustanove, tužilaštvo, sudovi, NVO i mediji). **Sekundarni akteri** su donosioci politika i odluka, organi i tela koja mogu da utiču na kvalitet pružanja usluga kroz raspodelu budžetskih sredstava i druge strateške odluke (grad Novi Pazar, Lokalni savet bezbednosti, Savet za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo obrazovanja, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo za rad i socijalna pitanja, itd.).⁴⁸ Uloga policije unutar referalnog mehanizma je uglavnom usmerena na Policiju u zajednici, koja uglavnom služi kao tačka kontakta za upućivanje slučajeva od strane građana i drugih aktera za upućivanje slučajeva.

Izazovi i potrebe

Posmatrajući institucionalnu postavku i pravni okvir u zemljama ZB, primećujemo da su sve zemlje usvojile pravni okvir i nacionalna strateška dokumenta i usvojili akcione planove za P/CVE. U većini zemalja, ove strategije su u toku ili su već pregledane i ponovo izrađene. Sve zemlje ZB su učesnice *Zajedničkog akcionog plana za suzbijanje terorizma na Zapadnom Balkanu*⁴⁹ koji pruža sveobuhvatni plan sa pet različitih ciljeva koji jačaju kapacitete, zakonodavstvo i usklađuju politike naglašavajući istovremeno P/CVE.⁵⁰

Organi reda (policija) i drugi bezbednosni akteri igraju ključnu ulogu u P/CVE u svim zemljama ZB; to je i usled pristupa prethodnih vlada bavljenu nasilnim ekstremizmom i CT zasnovanom na bezbednosti, ali i

⁴⁵ Unutar Komisije su predstavljene ključne institucije koje suzbijaju terorizam i nasilni ekstremizam kao što su predstavnici iz svih ministarstava (naročito zdravstva, obrazovanja, kulture i socijalnih pitanja), policije i obaveštajnih službi.

⁴⁶ Afroditia Musliu, upitnik za OCD zainteresovane strane, n.d.

⁴⁷ 'Referalni-Mehanizam-Za-Prevenciju-i-Suzbijanje-Ekstremizma-i-Radikalizma.Pdf', 13.

⁴⁸ 'Referalni-Mehanizam-Za-Prevenciju-i-Suzbijanje-Ekstremizma-i-Radikalizma.Pdf', 15.

⁴⁹ Evropska komisija, 2018, Zajednički akcioni plan za suzbijanje terorizma na Zapadnom Balkanu, https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2018-10/20181005_joint-action-plan-counter-terrorism-western-balkans.pdf

⁵⁰ Arber Fetiu i Diana Mishkova, '31.12.2020 Diana Mishkova, Simeon Evstatiev', n.d., 6, <https://www.prevev-balkan-mena.eu/wp-content/uploads/2021/01/D5.1-Policy-brief-the-Balkans-1.pdf>

usled postojećeg nivoa kapaciteta organa reda, budući da moraju da se bave pitanjima obezbeđivanja sigurnosti i bezbednosti u zajednici.

Većinski, policija i drugi bezbednosni akteri na ZB su uglavnom uključeni u tercijarnu i sekundarnu prevenciju.⁵¹ Institucionalna postavka i pravni okvir za većinu zemalja ZB, generalno, omogućavaju napredak uloge policije i jačaju saradnju u P/CVE sa drugim interesnim stranama iako je neophodno vršiti intervencije uz primarno i sekundarno zakonodavstvo. Nadalje, primećeno je da iako postoje podsticaji u pojedinim opštinama širom ZB kroz uspostavljanje multisektorskih ili multidisciplinarnih mehanizama za bavljenje P/CVE, izazovi koje treba razmotriti i njima se baviti su dati u nastavku.

Glavni izazovi u P/CVE

- nedostatak poverenja u segmente civilnog društva i druge zainteresovane strane poput institucija na centralnom i lokalnom nivou, koji nisu direktno uključeni u bezbednosna pitanja, poput psihologa, psihijatarata, socijalnih radnika i opštinskih radnika;
- nedovoljni kapaciteti na lokalnom nivou poput ograničenih resursa nadzornika za uslovni otpust, socijalnih radnika, psihologa u školama;
- nedostatak sistematskih procedura i metoda za procenu rizika između zainteresovanih strana koje su odgovorne za P/CVE;
- nedostatak razmene informacija između organa reda/policije, praktičara na lokalnom nivou i OCD;
- nedostatak zajedničkih protokola za međuagencijsku komunikaciju i saradnju;⁵²
- politička nestabilnost u zemljama ZB;
- nedostatak osetljivosti i svesti među policijom u vezi pitanja koja se tiču P/CVE;⁵³
- nedostatak efektivnih mehanizama za praćenje i procenjivanje koordinacije i implementacije aktivnosti;⁵⁴
- izazov održivosti, nedostatak određenih sredstava namenjenih mehanizmima;
- politički imenovani u nacionalnim CVE centrima ometaju kontinuitet multiagencijskog rada nakon promene vlade.

Jačanje uloge i saradnje organa reda sa drugim akterima u P/CVE širom ZB

Širom ZB, organi reda, odnosno policija, deo su multiagencijskih radnih grupa na polju sprečavanja radikalizma koji vodi do nasilnog ekstremizma i terorizma - bilo kroz policiju u zajednici, MSC, ili referalne mehanizme na lokalnom nivou, i na centralnom nivou sa članovima koji su specijalizovani za CT i prikupljanje podataka. .

Policija u ovim multiagencijskim mehanizmima može da igra važnu ulogu. Neke od oblasti u kojima policija može da saraduje sa drugim akterima i da istovremeno doprinosi obuhvataju: proces repatrijacije FTF i njihovih porodica, upravljanje rizikom i resocijalizacija, reintegracija i rehabilitacija.

- Upravljanje rizikom i resocijalizacija⁵⁵

⁵¹ 'NSCITF-Report-on-Countering-Violent-Extremism.Pdf', n.d., 15,16.

⁵² <http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2019/07/Passage4Prevent-prelom-ang.pdf>, 18.

⁵³ Qena, upitnik za OCD zainteresovane strane.

⁵⁴ Fetiu i Mishkova, '31.12.2020 Diana Mishkova, Simeon Evstatiev', 18.

⁵⁵ 'GCERF-Strategy-for-Investment-in-the-Western-Balkans.Pdf', 3, accessed 3 February 2023, <https://www.gcerf.org/wp-content/uploads/2015/12/GCERF-Strategy-for-Investment-in-the-Western-Balkans.pdf>

Uloga i odgovornost policije za kreiranje bezbedne i sigurne sredine u zajednici daju prednost kreiranju poverenja i mogućnosti uticanja na zajednicu, naročito kroz policijski rada u zajednici, u interakciji sa lokalnim institucijama i različitim nivoima u zajednici radi pružanja bezbednog i sigurnog okruženja. Stoga, ovi faktori daju policiji važnu ulogu u upravljanju rizikom i resocijalizaciji oslobođenih bivših nasilnih ekstremističkih prestupnika. Iako upravljanje rizikom i resocijalizacija ne potpadaju pod nadležnost policije, ni u fazi pre puštanja na slobodu dok se prestupnici još uvek nalaze u zatvoru, a ni nakon puštanja, policija može da igra ulogu u saradnji sa zatvorskim službama i probacionim službama. U ranim fazama pritvora prestupnika, policija može da podeli procenu pojedinačnog rizika/pretnje od prestupnika nasilnog ekstremizma sa zatvorskim službama. Ove procene će služiti zatvorskim službama kako bi prilagodile individualne programe za deradikalizaciju u zatvoru i rešavanje bezbednosnih problema unutar zatvora. Iste procedure i saradnja se mogu zajedno koristiti sa probacionim uslugama u fazi pre puštanja i nakon što prestupnik bude pušten na slobodu. Osim toga, jedinstvena pozicija koju policija zauzima u zajednici, kao što je svakodnevno pružanje bezbednosti i sigurnosti u zajednici, interakcija sa ključnim lokalnim igračima u domenu bezbednosti i sigurnosti, pristup i uključenost u različite nivoe zajednice, postavlja policiju u povoljan položaj da doprinosi procesu upravljanja rizikom i resocijalizacijom bivših nasilnih ekstremističkih prestupnika puštenih na slobodu.⁵⁶

Kao što je prethodno navedeno, upravljanje rizikom i resocijalizacija potpadaju pod odgovornost zatvorske službe, i programi unutar zatvora za deradikalizaciju takođe mogu da se sprovedu u saradnji sa NVO i OCD. U tom kontekstu, uloga policije, čak i na osnovu zakonodavstva u zemljama ZB, ne predviđa uključenost unutar zatvora. Međutim, postoje modeli u kojima policija ima ulogu u fazi pre puštanja na slobodu, kao što je to kod Arhusu u Danskoj. Ovaj pristup omogućava lokalnoj policiji da posećuje zatvorenika, što omogućava da se uspostavi odnos poverenja u ranoj fazi procesa deradikalizacije i resocijalizacije tokom služenja zatvorske kazne i taj odnos može da se razvije i produbi po izlasku.⁵⁷ Isto tako, ovaj metod postupanja pruža policiji vredne informacije koje mogu da podele sa socijalnim radnicima koji su uključeni u proces nakon puštanja prestupnika na slobodu i olakšava proces reintegracije subjekta u zajednicu.

Model Arhus - Danska⁵⁸

Ovaj model nudi intervenciju na dva nivoa: obraća se opštoj populaciji kao i pojedincima.

Intervencija opšte populacije:

- Podizanje svesti praktičara i javnosti kroz izveštaje i radionice za profesionalce i nastavne ustanove.
- Podrazumeva saradnju sa lokalnim zajednicama. Obuhvata uvažavajući i asertivni dijalog sa verskim entitetima, kulturnim udruženjima i drugim ključnim igračima u lokalnoj zajednici.

Pojedinačna intervencija:

- Osoblje Radne grupe koje deluje na prvoj liniji vrši procenu rizika pojedinaca i grupa.
- Savetuje se sa profesionalnim osobljem po pitanju bavljenja slučajevima koji su povezani sa radikalizacijom.
- Savetovanje se nudi pojedincima i porodicama u slučajevima koji su povezani sa radikalizacijom.

⁵⁶ https://homeaffairs.ec.europa.eu/system/files/201906/ran_pol_role_do_police_play_in_resocialisation_marseille_20190520_en.pdf, 4.

⁵⁷ https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-06/ran_pol_role_do_police_play_in_resocialisation_marseille_20190520_en.pdf 4.

⁵⁸ 'Model Aarhus: Prevencija radikalizacije i diskriminacije u Arhusu', pristupano 16. oktobra 2022, https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/collection-inspiring-practices/ran-practices/aarhus-model-prevention-radicalisation-and-discrimination-aarhus_en

- Mentorisanje se nudi pojedincima koji su u riziku od radikalizacije ili uključenosti u nasilni ekstremizam.
- Planovi za nepredviđene situacije izrađuju se za strane borce i njihove porodice.

Ovaj model se smatra jednostavnim, lako primenjivim, naročito u malim opštinama, i, što je još bitnije, minimizira stigmatizaciju određenih zajednica. Stoga procenjujemo da je ovo jedan od mnogih modela koji bi mogli da se koriste u zemljama ZB.

- Repatrijacija, reintegracija i rehabilitacija

Kao što je navedeno u prethodnom odeljku, organi reda zajedno sa drugim zainteresovanim stranama, kao što su OCD, lokalna zajednica, verski predstavnici, mediji, itd., imaju ključnu ulogu na ZB u suzbijanju terorizma kao i P/CVE. U trenutnom kontekstu, policija igra ključnu ulogu u repatrijaciji FTF, naročito u proceni pretnji i koordinaciji procesa vraćanja FTF i njihovih porodica iz Sirije.

To je bio slučaj, naročito za zemlje ZB Albaniju, Severnu Makedoniju, i Kosovo, koje su preduzele operacije za repatrijaciju građana (FTF i njihovih porodica) iz Sirije. Slično tome, policija je jedan od glavnih aktera u upravljanju i proceni rizika u saradnji sa zatvorima i probacionim službama u fazi pre puštanja na slobodu. U toku faze nakon puštanja na slobodu, kao što je slučaj na Kosovu, saraduje blisko sa multidisciplinarnim mehanizmima za reintegraciju i rehabilitaciju kroz DPRRP u MIA).⁵⁹

Ova saradnja se javlja naročito u tercijarnoj prevenciji,⁶⁰ gde je namenjena da kroz prilagođene programe postigne zajedničke ciljeve za otklon, deradikalizaciju, reintegraciju i rehabilitaciju nasilnih terorističkih prestupnika, FTF koji su se vratili i njihovih porodica.

Za postizanje željenih rezultata u DPRRP, policija je podržala policijske službenike sa adekvatnim znanjem, iskustvom, i veštinama u bavljenju slučajevima P/CVE i radu zajedno sa drugim institucionalnim akterima i civilnim društvom. Policija je obezbedila neophodne informacije o subjektima i proceni rizika za druge praktičare koji su morali da intervenišu na u zavisnosti od potreba i uslova. Sa druge strane, policija je imala koristi od ovog multidisciplinarnog mehanizma budući da su bolje informisani o psihološkom profilu subjekta kroz usluge mentalnog zdravlja, i stekli su znanje o zajednici u koju pristiže, porodici i socijalnim aspektima tamo gde je subjekat reintegrisan. To je pomoglo policiji i bezbednosnim akterima da bolje planiraju bezbednost u zajednici.

Čak i na lokalnom nivou, policija kroz referalne mehanizme ukoliko su uspostavljeni, od strane LCS i MCS, igra važnu ulogu u P/CVE. U svim tim mehanizmima na lokalnom nivou, policija nema vodeću ulogu ali doprinosi kroz ekspertizu koju poseduje o trendovima i fenomenima u zajednici i znanju o zajednici. Policija je uglavnom uključena u ove mehanizme kroz policijski rad u zajednici. U istraživanjima koja su do sada sprovedena na ZB, primećena je važnost saradnje između policije i drugih aktera u P/CVE. Međutim, dalja istraživanja i odgovarajuća evaluacija su potrebni za postignute rezultate, uticaj ove saradnje na društvo i, što je još važnije, da li je u ovim mehanizmima postignuta održivost.

Što se tiče oblasti R&R, međunarodne NVO u zemljama ZB u saradnji sa predstavnicima civilnog društva iz zemalja ZB, kao što su Bosna i Hercegovina, Kosovo i Severna Makedonija, su imale koristi od DRIVE projekta finansiranog od strane EU, koji je evropsko-finansiran projekat i nastoji da ublaži pretnje koje su vezane za strane borce i islamističke ekstremiste kroz praksu unapređenja efektivnog otklona, rehabilitacije i reintegracije (DRR) na osnovu tretmana usmerenog na čoveka i uključenost lokalnih zajednica i javnih aktera. U tu svrhu, DRIVE projekat nastoji da identifikuje i raširi najbolje prakse i politike koje se tiču DRR programa naročito u zemljama ZB i ojača ove prakse kroz razvoj specifičnih trening modula i ciljanih kampanja širenja.⁶¹

⁵⁹ Odeljenje za prevenciju i reintegraciju, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Kosovo.

⁶⁰ NSCITF-Report-on-Countering-Violent-Extremism.Pdf, 2.

⁶¹ 'Projekat - MARTE - Metodologija, ciljevi, očekivani rezultati, *DRIVE* (blog), pristupano 9. marta 2023, <https://drive-ontherightpath.eu/the-project/>

Na osnovu celodruštvenog pristupa, DRIVE projekat je prilagođen da cilja različite aktere i zainteresovane strane, uključujući nacionalne i lokalne donosiocje odluka, državne institucije, OCD, socijalne radnike, omladinske organizacije, bezbednosne ustanove i organe reda, verske aktere, kazneno-popravne i probacione službe.

DRIVE projekat u Severnoj Makedoniji

Partner za implementaciju aktivnosti unutar projekta DRIVE u Severnoj Makedoniji je NVO NEXUS - Civilni koncept, čiji je glavni cilj promovisanje i unapređivanje demokratije.

Unutar ovog projekta, NEXUS je bio angažovan u:

- objavljenim istraživanjima i analizi ranjivih kategorija (žena i maloletnika) na osnovu konteksta Severne Makedonije i u poređenju sa drugim partnerskim zemljama.
- pruženoj obuci „Jačanje kapaciteta radnika na prvim linijama (članova multidisciplinarnih timova) za sprečavanje radikalizacije koja može dovesti do nasilja i pomaganje u rehabilitaciji i reintegraciji nasilnih ekstremista, FTF koji su se vratili i članova njihovih porodica (žena i dece).“⁶²

- Ostale uloge organa reda/bezbednosti za unapređenje sa zainteresovanim stranama

Organi reda/bezbednosti kao što je gore objašnjeno uključeni su u različite multiagencijske pristupe za sprečavanje radikalizma i ekstremizma koji vode to terorizma. Dakle, pored prethodno objašnjenih uloga, imaju i druge uloge i odgovornosti kojima doprinose unapređenju saradnje i postizanju ciljeva u celokupnom procesu P/CVE. U nastavku su neke od uloga koje obavljaju organi reda/bezbednosti:

- usled bliskosti sa zajednicom, oni vrše **ranu identifikaciju i rano upozoravanje** osoba koje bi mogle biti podložne radikalizaciji i trendovima u zajednici koji se tiču rizika od radikalizacije i ekstremizma;
- podizanje **svesti** zajedno sa drugim zainteresovanim stranama u zajednici radi unapređenja otpornosti zajednice;
- rade **procenu rizika** za lica koja su podložna ekstremističkim ideologijama i radikalizaciji, kao i **individualne procene** za lica koja su već pogođena radikalizmom.

„Policija ne poseduje sve informacije i policija ne može sve sama. ... Policija ne bi trebalo da troši resurse na zadatke koje će bolje raditi neko drugi.“⁶³

Kosovski model za R&R⁶⁴

Od 2018, Kosovo je kreiralo programske smernice za R&R za radikalizovane osobe, ranjive osobe, i naročito FTF povratnike i njihove porodice. **Glavni elementi ovog programa su:**

- a) socio-ekonomska podrška,
- b) psihološka podrška,
- c) teološka ili ideološka podrška,
- d) porodično savetovanje,

⁶² Afroditia Musliu, upitnik za OCD zainteresovane strane.

⁶³ https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/en?file=2020-09/ran_pol_role_for_police_officers_utrecht_212016_en.pdf

⁶⁴ Hoti, upitnik za vladine zainteresovane strane, 30. juli 2022.

- e) podrška kroz rekreativne i kulturne aktivnosti,
- f) mentorstvo.

Program je implementiran od strane DPRRP u saradnji sa multidisciplinarnim timom na centralnom i lokalnom nivou i podržan od strane OCD centralnog i lokalnog nivoa, koje podržavaju eksterni donatori poput GCERF, IOM i EU, i različite ambasade (SAD, Holandija i Ujedinjeno Kraljevstvo) akreditovane na Kosovu.

Deo multidisciplinarnih grupa na centralnom nivou su:

- a) Nacionalni koordinator protiv nasilnog ekstremizma i terorizma
- b) Odeljenje za sprečavanje radikalizma i reintegraciju
- c) Kosovska policija
- d) Kazneno-popravna služba
- e) Probaciona služba
- f) Psiholozi i psihijatri
- g) Nevladine organizacije
- h) Civilno društvo
- i) Verski propovednici i teolozi

U okviru programa koje je vodio DPRRP tretirano je više od 400 pojedinaca, i sve intervencije su urađene na osnovu pojedinačnih procena potreba i procena rizika.

U implementaciji R&R programa, DPRRP ima primarnu ulogu, dok je cilj vlade da se odgovornosti prenesu na lokalni nivo, gde se osnivaju multidisciplinarni timovi.⁶⁵

Lokalni nivo

Centralni nivo saraduje sa lokalnim nivoom u bavljenju slučajevima i posvećivanju pažnje P/CVE, jačanju njihove uloge u izgradnji kapaciteta, i identifikovanju odgovornih lica u kreiranju multidisciplinarnih timova kroz pilot projekte koji bi nadzirali P/CVE i R&R. Kao što je prethodno diskutovano, takav projekat se implementira uz podršku UK na osnovu Channel modela u opštinama Hani i Elezit.⁶⁶ Primerna lista pozicija koje treba uključiti u multidisciplinarni tim je:

- a) predstavnik Direktorata za rad i socijalno staranje,
- b) predstavnik Opštinskog direktorata za obrazovanje,
- c) predstavnik Direktorata za omladinu, kulturu i sport,
- d) predstavnik Direktorata za javno zdravlje,
- e) predstavnik Probacione službe,
- f) predstavnik Policije u zajednici,
- g) predstavnik iz civilnog društva,
- h) predstavnik iz verske zajednice.

U nastavku je primer uključenosti različitih aktera u R&R i njihovi zadaci:

Osoba X (FTF) se vraća iz Sirije sa ženom i decom.

Osoba X (FTF) biće tretirana kroz pravosuđe u skladu sa krivičnim zakonikom.

- Policija vrši sigurnosnu proveru i procenu rizika.

DPRRP zajedno sa multidisciplinarnim timom vrši procenu u vezi sa dotičnom ekspertizom:

- socijalni radnici osmatraju socio-ekonomsku situaciju,

⁶⁵ Hoti, upitnik za vladine zainteresovane strane.

⁶⁶ Hoti, upitnik za vladine zainteresovane strane, 30. juli 2022.

- lekari vrše zdravstvenu procenu,
- psihijatri vrše psihijatrijsku procenu,
- verski predstavnici ili teolozi rade ideološku procenu.

Na osnovu nalaza, generalni program R&R pravi se za porodicu i za svako dete prema specifičnim potrebama.

Zatim lokalni timovi za sprečavanje i reintegraciju implementiraju aktivnosti.

Na primer, za porodicu:

- na osnovu potreba, socijalne i ekonomske podrške, stanovanja, obrazovanja, odeće, itd.,

Na primer, za decu:

- razne rekreativne, sportske i kulturne aktivnosti,
- upisivanje škole i realizacija nastavnog programa Catch-Up,
- sesije sa psiholozima i psihijatrima, itd.

Za žene:

- psihijatrijsko i psihološko lečenje,
- radionice na razne teme poput roditeljstva,
- profesionalna obuka za zaposlenje ili samozaposlenje,
- grantovi za samozaposlenje, itd.

Tokom celokupnog procesa, civilno društvo je uključeno zajedno sa drugim interesnim stranama. U zavisnosti od kapaciteta NVO, uključenost može biti usmerena na uslove psihosocijalne podrške, pomoć u obrazovanju i profesionalnu pripremu, pomoć za samozaposlenje kroz grantove, ili čak kroz druge obrazovne i kulturne aktivnosti, za olakšavanje procesa odvajanja subjekta od ekstremizma i nasilja, ili čak njihove senzitivacije na benefite programa R&R. Uloga NVO i drugih segmenata civilnog društva može da bude efikasnija u programima R&R, naročito za neke osetljivije kategorije, kao što su žene i deca.⁶⁷

Uz saradnju između institucionalnih aktera i OCD na izradi strateških dokumenata i programa za R&R, utvrđeno je da je implementacija aktivnosti bila jednostavnija i bolje koordinisana. To je dovelo i do podizanja kapaciteta i prilika u implementaciji R&R programa.

Međutim, iako je postignuta dobra praksa saradnje i koordinacije između institucionalnih aktera i civilnog društva u R&R, pitanje održivog finansiranja **ostaje izazov**, budući da se značajan deo R&R programa i dalje zasniva na međunarodnim donacijama.

Sledeći pasusi naglašavaju saradnju institucija sa akterima civilnog društva u implementaciji aktivnosti radi postizanja ciljeva P/CVE.

Činjenica da su OCD uključene u P/CVE u saradnju i koordinaciju sa drugim akterima organa reda potvrđuju i intervjui sa zainteresovanim stranama koji predstavljaju OCD i zvanične državne institucije. Da bi se uspešno implementirale aktivnosti i procenile individualne potrebe FTF povratnika i njihovih porodica, policija kroz DPRRP MIA deli podatke sa CSO o FTF povratnicima i njihovim porodicama i o lokacijama zajednica koje će ih primiti. Pored toga, OCD su uključene u izradu R&R programa na Kosovu koje finansira IOM i koje vodi DPRRP.⁶⁸

⁶⁷ Mensur Hoti, upitnik za vladine zainteresovane strane, januar 2023.

⁶⁸ Mensur Hoti.

Da dodatno pojasnimo, Fond za razvoj zajednice (CDF), Centar za obuku i resurse javnog zastupanja, Izgradnja zajednice Mitrovica i neke druge lokalne NVO u koordinaciji sa DPRRP implementiraju R&R programe na Kosovu na osnovu individualnih potreba povratnika. Povratnicima (ženama) se nude stručni kursevi i časovi roditeljstva i dobijaju podršku kroz obezbeđivanje grantova - kao i kroz stvaranje veza sa lokalnim biznisima kroz obezbeđivanje stručne prakse.⁶⁹ Isto se odnosi i na muške povratnike. Iako se zadržavaju po njihovom povratku, nude im se stručni kursevi u zatvoru.

Štaviše, organizuju aktivnosti forum teatra gde školska deca gledaju nastupe i nastavljaju da diskutuju o specifičnostima; rekreativne i obrazovne aktivnosti (poseta istorijskim i kulturnim lokalitetima) kao i ozdravljenje i obrazovanje kroz umetnost, dramsku terapiju i procesnu dramu, što im omogućava da izraze svoja iskustva kroz umetnost, dajući im priliku da se suoče i prevaziđu svoje traume. Deca povratnici kao i njihovi roditelji sa druge strane takođe imaju koristi od individualnih sesija sa psihijatrima koji su obezbeđeni preko MIA u saradnji sa Ministarstvom zdravlja.⁷⁰

GCERF je uspostavio Državni mehanizam za podršku (CSM) sa višestrukim zainteresovanim stranama na Kosovu 2016. koji je i danas aktivan. Mehanizmom predsedava MIA i čine ga članovi različitih vladinih institucija, uključujući članove donatorske zajednice. Članovi civilnog društva i međunarodne organizacije takođe pružaju strateške smernice CSM. Glavna funkcija CSM jeste obezbeđivanje vlasništva i strateški nadzor rada GCERF na Kosovu, od procene potreba do izrade strategije za ulaganje, izrade dokumenta o zainteresovanosti, pregleda prijava i preporuka za finansiranje.⁷¹

Kosovo trenutno priprema lokalni/opštinski nivo kako bi povećao svoje kapacitete za bavljenje FTF povratnicima i CDF priprema obuku trening trenera gde će različiti profili (psihijatri, psiholozi, socijalni radnici) postati treneri-trenera u bavljenju mentalnim zdravljem povratnika i dalje će nastaviti da nude svoje znanje profesionalcima na lokalnom nivou.

⁶⁹ Rebeka Qena, upitnik za OCD zainteresovane strane, 28. jul 2023.

⁷⁰ Rebeka Qena.

⁷¹ Mensur Hoti, upitnik za vladine zainteresovane strane.

Ključne lekcije

1. Vlade i institucionalni mehanizmi samostalno ne mogu da budu uspešni u P/CVE bez multiagencijskog i multidisciplinarnog pristupa, gde je uloga NVO i civilnog društva ključna.
2. Multiagencijski i multidisciplinarni referalni mehanizmi su iznedrili rezultate u P/CVE, naročito u modelima pojedinih zemalja ZB koji primenjuju aktivnu uključenost različitih entiteta civilnog društva.
3. Uloga organa reda je ključna za P/CVE, naročito uzimajući u obzir njihovu ekspertizu u sprečavanju i suzbijanju terorizma i nasilnog ekstremizma. Međutim, saradnja između organa reda i drugih relevantnih aktera u nekim zemljama u regionu nije na zadovoljavajućem nivou.
4. R&R programi na ZB funkcionišu/postoje i mogu da budu efikasni u minimiziranju nasilnog ekstremizma, naročito sa aktivnim učešćem lokalnih mehanizama upravljanja. Postoji na stotine FTF, i njihovih porodica koje su se već vratile na ZB. Do sada nije bilo dokaza o njihovom ponovnom učešću u slučajevima terorizma (recedivizam).
5. Različiti modeli referalnog mehanizma koji se koriste u zemljama EU mogu da se koriste u zemljama ZB, uz njihovu adaptaciju u skladu sa lokalnim kontekstom.

Preporuke

1. Garantovanje da se neće vršiti sekuritizacija procesa, kroz pružanje prilika i dodeljivanje odgovornosti drugim relevantnim akterima uključujući obrazovne institucije, socijalne radnike, psihologe, psihijatre, OCD.
2. Uspostavljanje i jačanje saradnje uključujući razmenu informacija i izgradnju uzajamnog poverenja između organa reda i gorenavedenih aktera: obrazovnih ustanova, socijalnih radnika, psihologa, psihijatara, civilnog društva, uključujući medijske kuće.
3. Ekspertizu policije i obaveštajnih službi bi trebalo koristiti za procenu rizika radikalizovanih osoba, organizovanjem zajedničkih treninga sa drugim interesnim stranama.
4. Policija, probacione službe i kazneno popravne službe bi trebalo da povećaju razmenu informacija o onima koji su osuđeni za nasilni ekstremizam i terorizam sa drugim interesnim stranama uključenim u sprovođenje aktivnosti u R&R onda kada je to potrebno i sa onima sa kojima je to potrebno podeliti.
5. Usvajanje izgradnje kapaciteta u P/CVE na lokalnom nivou (između organa reda, socijalnih radnika, psihologa, itd.), uključujući implementaciju R&R programa.
6. Saradnju bi trebalo povećati ne samo kod CVE već i u sprečavanju između drugih aktera i policije bez narušavanja poverenja u zajednici.
7. Zaštita ovih napora kreiranjem održivih mehanizama kroz dugoročno nacionalno i lokalno finansijsko planiranje.

Dodatna literatura

1. Kiran M. Sarma. (2019). Multi-Agency Working and preventing violent extremism: Paper 2. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-04/ran_hsc_policy_mawr_report_sarma_26032019_en.pdf
2. United Kingdom Home Office (2021). Prevent Multi-Agency Panel Duty guidance: protecting people vulnerable to being drawn into terrorism. Statutory guidance for panel members and partners of local panels. <https://www.gov.uk/government/publications/channel-and-prevent-multi-agency-panel-pmap-guidance#:~:text=Details,while%20PMAP%20operates%20in%20Scotland.>
3. Radicalisation Awareness Network (2017). EX POST PAPER The role for police officers in multi-agency working and information sharing. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/ran_pol_role_for_police_officers_utrecht_212016_en.pdf
4. Radicalisation Awareness Network (2019). Ex Post Paper What role do police play in the resocialisation and risk management of released former terrorist offenders? https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-06/ran_pol_role_do_police_play_in_resocialisation_marseille_20190520_en.pdf
5. Radicalisation Awareness Network (2018). RAN ISSUE PAPER Multi-agency working and preventing violent extremism I. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files_en?file=2020-09/multi-agency-working-preventing-violent-extremism-042018_en.pdf
6. Organization for Security and Co-operation in Europe (2019). Understanding Referral Mechanisms in Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization That Lead to Terrorism Navigating Challenges and Protecting Human Rights A Guidebook for South-Eastern Europe. <https://www.osce.org/files/f/documents/7/4/418274.pdf>

O autoru:

Fatos Makolli je magistrirao strateške bezbednosne studije i ima stipendiju za specijalizaciju profesora na fakultetu na Koledžu za poslove međunarodne bezbednosti, na Nacionalnom univerzitetu odbrane. Takođe je završio i viši nivo programskih studija iz oblasti bezbednosne strategije i neregularnog ratovanja na Ratnom koledžu, Vašington, DC. Pored toga, Fatos je diplomirao FBI Nacionalnoj akademiji, sesija 262, na FBINA Kvantiko, VA. Fatos ima 14 godina iskustva u CT/CVE kao Direktor za borbu protiv terorizma na Kosovu i bio je član nekoliko međuvladinih radnih grupa za izradu zakona i takođe izradu i implementaciju različitih nacionalnih bezbednosnih strategija uključujući Strategiju za suzbijanje terorizma i Suzbijanje nasilnog ekstremizma i radikalizma.

Bibliografija

- 'A Whole-of-Society Approach to Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization That Lead to Terrorism'. Accessed 3 February 2023. https://www.osce.org/files/f/documents/a/7/444340_0.pdf
- 'Aarhus Model: Prevention of Radicalisation and Discrimination in Aarhus'. Accessed 16 October 2022. https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/collection-inspiring-practices/ran-practices/aarhus-model-prevention-radicalisation-and-discrimination-aarhus_en
- Afrodita Musliu. CSO stakeholder questionnaire, n.d.
- Ardit Orana and Skender Perteshi. 'Disengagement, Rehabilitation and Reintegration of Foreign Terrorist Fighters'. Accessed 12 August 2022. <https://qkss.org/en/publikimet/disengagement-rehabilitation-reintegration-foreign-terrorist-fiighters>
- Azinovic, Dr Vlado. Expert stakeholder questionnaire, 1 August 2022.
- 'Balkans-Regional-Report.Pdf'. Accessed 31 October 2022. <https://h2020connekt.eu/wp-content/uploads/2021/04/Balkans-Regional-Report.pdf>
- 'Channel Duty Guidance: Protecting People Vulnerable to Being Drawn into Terrorism', 56. Accessed 24 August 2022. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/964567/6.6271_HO_HMG_Channel_Duty_Guidance_v14_Web.pdf
- Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations. 'Albania Report 2021'. Accessed 12 August 2022. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/albania-report-2021_en
- Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.. 'Bosnia and Herzegovina Report 2021'. Accessed 10 August 2022. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/bosnia-and-herzegovina-report-2021_en
- Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.. 'Kosovo Report 2021', 19 November 2021. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/kosovo-report-2021_en
- Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.. 'North Macedonia Report 2021'. Accessed 16 August 2022. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/north-macedonia-report-2021_en
- DRIVE. 'The Project - MARTE - Methodology, Objectives, Expected Results'. Accessed 9 March 2023. <https://drive-ontherightpath.eu/the-project/>
- European Commission - European Commission. '2021 Enlargement Package'. Text. Accessed 31 October 2022. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5275
- European Commission - European Commission. '2022 Enlargement Package'. Text. Accessed 31 July 2023. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_6082
- Fetiu, Arber, and Diana Mishkova. '31.12.2020 Diana Mishkova, Simeon Evstatiev', n.d., 22. <https://www.prevex-balkan-mena.eu/wp-content/uploads/2021/01/D5.1-Policy-brief-the-Balkans-1.pdf>
- GCERF. 'North Macedonia', 5 January 2022. <https://www.gcerf.org/north-macedonia/>
- 'GCERF-Strategy-for-Investment-in-the-Western-Balkans.Pdf'. Accessed 3 February 2023. <https://www.gcerf.org/wp-content/uploads/2015/12/GCERF-Strategy-for-Investment-in-the-Western-Balkans.pdf>
- Hoti, Mensur. Government stakeholder questionnaire, 30 July 2022.
- Hoti, Mensur. Government stakeholder questionnaire, 4 August 2023.
- Kapidži, Damir. 'BOSNIA AND HERZEGOVINA', 20. Accessed 12 August 2022. https://h2020connekt.eu/wp-content/uploads/2021/01/Bosnia_CONNEKT_Approaches_to_extremism.pdf
- Keka, Luan. Government stakeholder questionnaire, 21 June 2022.
- Lulzim Peci and Agon. 'Kosovo - Macro-Drivers of Radicalisation and Violent Extremism'. *Connekt* (blog). Accessed 4 August 2022. <https://h2020connekt.eu/publications/mapping-the-drivers-of-radicalisation-in-the-light-of-state-dynamics-in-kosovo/>
- Mensur Hoti. Government stakeholder questionnaire, January 2023.
- 'NSCITF-Report-on-Countering-Violent-Extremism.Pdf', n.d.

- 'Passage4Prevent-Prelom-Ang.Pdf'. Accessed 16 August 2022. <http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2019/07/Passage4Prevent-prelom-ang.pdf>
- Qena, Rebeka. CSO stakeholder questionnaire, 28 July 2022.
- Rebeka Qena. CSO stakeholder questionnaire, 28 February 2023.
- 'Referalni-Mehanizam-Za-Prevenciju-i-Suzbijanje-Ekstremizma-i-Radikalizma.Pdf'. Accessed 1 November 2022. <https://www.kcdamad.org/wp-content/uploads/2019/09/Referalni-mehanizam-za-prevenciju-i-suzbijanje-ekstremizma-i-radikalizma.pdf>
- Rosand, Eric, and Eric Manton. 'Lessons Learned from Preventing and Countering Violent Extremism in the Western Balkans' 41 (2021): 4. https://www.gcerf.org/wp-content/uploads/2021/05/rosand_and_manton_newsbrief.pdf
- 'Serbia Report 2022'. Accessed 31 July 2023. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2022_en
- 'Strategic Documents of MIAPA'. Accessed 1 August 2023. <https://mpb.rks-gov.net/f/39/Strategic-documents>
- 'The Role of Civil Society in Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization That Lead to Terrorism: A Guidebook for South-Eastern Europe'. Accessed 7 March 2023. <https://www.osce.org/secretariat/400241>
- 'Understanding Referral Mechanisms in Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization That Lead to Terrorism'. Accessed 7 March 2023. <https://www.osce.org/files/f/documents/7/4/418274.pdf>
- 'Understanding Referral Mechanisms in Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization That Lead to Terrorism: Guidebook for South-Eastern Europe'. Accessed 15 August 2022. <https://www.osce.org/secretariat/418274>
- United States Department of State. 'North Macedonia'. Accessed 16 August 2022. <https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2020/north-macedonia/>
- 'Uspon desnice: slučaj Srbija – Ekstremizam, terorizam, strani borci'. *helsinški odbor za ljudska prava u srbiji*, 2022, 284. <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Uspon%20desnice%20-%20slucaj%20Srbija.pdf>

INFORMACIJE O EU

Onlajn

Informacije o Evropskoj uniji na svim zvaničnim jezicima EU dostupne su na veb-sajtu Europa: https://europa.eu/european-union/index_en

Publikacije EU

Publikacije EU možete preuzeti ili poručiti, besplatno ili uz plaćanje, na: <https://op.europa.eu/en/publications>. Više primeraka besplatnih publikacija možete dobiti preko Europe Direct ili svog lokalnog informativnog centra (videti https://europa.eu/european-union/contact_en).

Pravo EU i srodni dokumenti

Za pristup pravnim informacijama EU, uključujući zakonodavstvo EU od 1952. godine na svim zvaničnim jezicima, posetite EUR-Lex na: <http://eur-lex.europa.eu>

Otvoreni podaci EU

EU Open Data Portal (<http://data.europa.eu/euodp/en>) pruža pristup paketima podataka iz EU. Podaci se mogu besplatno preuzimati i ponovo koristiti i u komercijalne i u nekomercijalne svrhe.

Radicalisation Awareness Network

RANI

Practitioners

